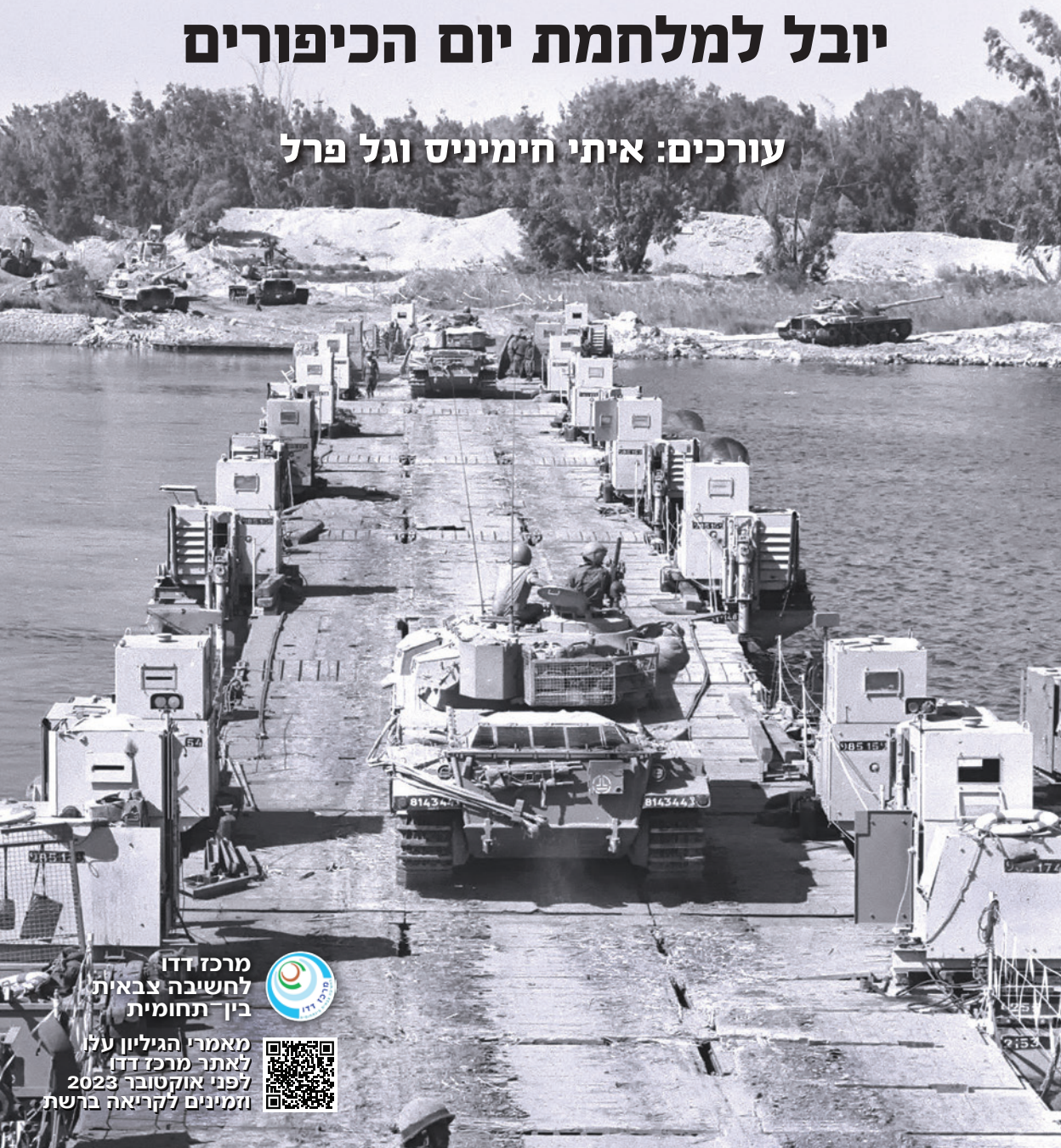

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

גֵּן הַקֵּטָבִים

יובל למלחמת יום הכיפורים

עורכים: איתי חימיניס וגל פרל

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית

מאמרי הגיליון עלו
לאתר מרכז דדו
לפני אוקטובר 2023
וזמינים לקריאה ברשת

כעוף החול

מהמילואים ב'73' למילואים ב'23'

אל"ם רן פרידמן וגל פרל¹

אחת הסיבות להצלחת צה"ל "להשיב את המצב לקדמותו" במלחמת יום הכיפורים (חלקית בדרום ויותר מכך בצפון) נעוצה בהפעלה נרחבת ומוצלחת של כוחות המילואים ומכך שצה"ל אורגן באופן שאפשר לו להציב מענה רלוונטי לאיומים. בחינה של מצב המוכנות והרלוונטיות של מערך המילואים בימינו מלמדת על פערי כשירות, על תחושה (שגויה) של חוסר נחיצות ועל קושי לגייס את הכוחות במהירות וביעילות בשל האיום החמור על העורף. למרות זאת נוכח האתגר הרב־זירתי נדרש צה"ל לסד"כ יבשתי גדול במיוחד. כלומר לכוחות מילואים שיאפשרו לו להטיל לשדה הקרב מסה בעיתוי כדי לבצע, לעיתים בזמנית, מאמצי הגנה והתקפה בזירות השונות. מוטב שאלו יהיו כשירים, מקצועיים ומוכנים מנטלית למשימה.

מבוא

בימים אלה אנו מציינים 50 שנים למלחמת יום הכיפורים שנחקקה בזיכרון הציבורי הישראלי כמלחמה טראומתית ואולי כמלחמה שלצד מלחמת העצמאות עיצבה את החברה הישראלית ואת צה"ל באופן העמוק ביותר. במאמר זה ננסה לעמוד על הלקחים והתובנות שיש ללמוד ממלחמה רב־זירתית, במיוחד על תפקידי מערך המילואים היבשתי בה.

מלחמת יום הכיפורים היתה הפעם האחרונה שישאל ישראל לחמה במערכה רב־זירתית. צבאות מצרים וסוריה פתחו במתקפת פתע ב־6 באוקטובר 1973. צה"ל הופתע, והנחות הבסיס שלו נמצאו חסרות. למשל, התהליכים שקיים פיקוד הצפון, ושכללו למידה, פיתוח מענים, תכנון אופרטיבי ושיפור היערכות: "היו ממוקדי תרחיש ליום קרב ולא לתרחיש של מלחמה כוללת" (בינדר, 2021, עמ' 106). בימי

¹ אל"ם רן פרידמן הוא מפקד חטיבת צנחנים מילואים "הנשר"; גל פרל הוא חוקר במרכז דדו וסרן (מיל") בעוצבת הצנחנים "חיצי האש".

המלחמה הראשונים ספג צה"ל מכות קשות ואבדות כבדות. אך למרות הכשלים הצליח צה"ל, "כעוף החול", לסיים את המלחמה כעבור 18 ימים כשהוא ניצב בטוח תותחים מדמשק ועל הציר הראשי לקהיר, והארמייה השלישית המצרית מכותרת (אזוב, 2011, עמ' 277). זהו הישג בלתי נתפס ביחס לנקודת הפתיחה של המלחמה. בחינה של המציאות הביטחונית המתקדרת מעל ראשינו מלמדת שגדלים הסיכויים שהמלחמה הבאה תהיה רב-זירתית. בראשית הצירים נמצאת איראן המושכת בחוטים מרחוק, והיא אולי אף תהיה מעורבת באופן ישיר בלחימה. הרמטכ"ל הרצי הלוי ציין לאחרונה שזהו אירוע מורכב יותר, ובמצב של מערכה: "מול חמישה שחקנים או שלושה שחקנים, הפעלת הכוח שלנו תהיה בעוצמה רבה בהרבה, היא תהיה חדה מאוד, מכיוון שהתרחיש יהיה תרחיש מורכב יותר, והדבר הזה הוא שינוי ממש בבסיס ההתבוננות על היערכות לעימות כזה" (הלוי, 2023). עם זאת במאמר זה נעסוק בעיקר בלחימה במעגל הראשון, במיוחד במלחמה בחזית הצפונית נגד חזבאללה.

אחת הסיבות להצלחת צה"ל "להשיב את המצב לקדמותו"² במלחמת יום הכיפורים (חלקית בחזית הדרום ואף יותר מכך בכל האמור בחזית הצפון) נעוצה בהפעלה נרחבת ומוצלחת של מערך המילואים היבשתי ובעובדה שצה"ל היה מאורגן באופן שאפשר לו לייצר מענה רלוונטי לאיומים שניצבו בפניו. בכל האמור במילואים נדרש אז צה"ל לבין 24 ל-36 שעות על מנת לגייסם ולהניעם לעבר החזיתות השונות. ב-6 באוקטובר, מתוך הבנה שעומדת לפרוץ בהמשך היום מלחמה בשתי חזיתות, דרש הרמטכ"ל דאז דוד אלעזר הן בפגישה עם שר הביטחון משה דיין בשב בבוקר והן בפגישה של שניהם עם ראש הממשלה גולדה מאיר בשמונה בבוקר, כי יתירו לו לגייס לפחות את כל ארבע אוגדות המילואים המשוריינות משום: "שברובה המכריע מושתת עוצמת צה"ל על המילואים" (ברטוב, 2004, עמ' 379). הגעת כוחות המילואים לחזית אפשרה את הפיכת הקערה על פיה. הכשירות, הזמינות והניסיון המבצעי שעמדו לרשות כוחות המילואים היו מכפיל כוח שאפשר להטות את הכף בחלק ניכר מקרבות המלחמה.

בחזית הצפון בלטו כוחות מילואים, כמו חטיבת השריון 679 שלחמה בקרבות הבלימה בגולן. על החטיבה פיקד אל"ם אורי אור, קצין שריון בקבע שמונה למפקדה חודשיים קודם לכן. החטיבה הוקמה רק ארבע שנים קודם לכן, ואת אנשיה, לרבות מפקדי הגדודים, פגש אור רק במלחמה עצמה. כשלושה חודשים לפני המלחמה, כחלק מכוננות "כחול לבן",³ הועברו מחסני החירום של החטיבה מיוקנעם למחנה

² יש לציין שכיום מושג זה שונה מהותית מאשר במלחמת יום הכיפורים, שכן אז לא נדרש צה"ל בפועל להתמודד עם אתגר של כיבוש יישוב מחדש או להתמודד עם פשיטה של כוח שמטרתו הרג אזרחים.

³ כוננות "כחול לבן", שהתקיימה בחודשים מאי-אוגוסט 1973, היתה כוננות מוגברת בצה"ל למצב לפריצת מלחמה עם מצרים וסוריה גם יחד. המלחמה פרצה כאמור באוקטובר 1973, אך הדריכות בצבא בתקופה שקדמה לה, שהסתיימה בלא כלום, הייתה מהגורמים לביטחוננו של ראש אמ"ן דאז אלוף אלי זעירא כי גם הפעם אין פני מצרים וסוריה למלחמה.

יפתח. סככות הטנקים טרם חוברו לרשת החשמל, והטנקים לא סודרו בהתאמה לציוות הקרבי, לא היה עליהם ובתוכם זיווד, דלק ותחמושת שאוחסנה בבונקר שהיה מרוחק 20 קילומטרים מהמחנה. בעוד דיוויזיות השריון הסוריות נעות מערבה, לעבר רמת הגולן, נאלץ אור לשלוח את אנשיו לחזית בכוחות קטנים, וכל טנק מוכן – יוצא. **12 שעות לאחר תחילת המלחמה** כבר לחמו אנשיו בקרבות הבלימה. מעולם, כתב אור, לא תיאר לעצמו: "שאפשר כך לצאת עם חטיבה לקרב. בחיפזון, עם כוח כה קטן ולא מוכן באופן מלא" (אור, 2003, עמ' 78). החטיבה ספגה נפגעים רבים, ובין היתר נפצעו שלושת מפקדי הגדודים. הלילה שבין ה-7 ל-8 באוקטובר, לאחר קרב הבלימה, היה קשה מאוד. "קום דבר עם האנשים; צריך להסתכל להם בעיניים ובפנים המפויחות, ולהתחיל לבנות את החטיבה מחדש", אמר לעצמו אור ונדד מגדוד לגדוד, מקבוצת טנקיסטים עייפה שמזוודת את כליה לקראת הקרב הבא לקבוצה אחרת, כשהוא מעודד את אנשיו ומבהיר להם את חשיבות עמידתם בין הסורים לכנרת (אור, 2003, עמ' 106).

מח"ט 679, אל"ם אורי אור (מימין), וסגנו, סא"ל לוי מן, במלחמת יום הכיפורים⁴

מקרה הבוחן שבחרנו לנתח מן המלחמה הוא סיפורה של "עוצבת הנשר", חטיבת צנחנים מילואים 317 (כיום חטיבה 226). על חטיבת הצנחנים במילואים של פיקוד הצפון פיקד אל"ם חיים נדל, ומפקדי הגדודים בחטיבה היו סא"ל אפרים ברנד, סא"ל חזי שלח, סא"ל אלישע שלם, ורס"ן נתן שונרי, ששירתו בצנחנים בפעולות

By Nir Mann - Nir Mann, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=35751243>

התגמול ובמלחמת סיני, וכמפקדים במילואים לחמו במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה והיו מג"דים מנוסים (שמשי, 2005, עמ' 70). גם בתרמילם של המפקדים הזוטרים יותר והלוחמים היה ניסיון קרבי ניכר. במלחמה, כתב נדל, החטיבה: "פעלה כחטיבת חי"ר בשיתוף פעולה מלא עם כל שאר חילות השדה בכל שלבי המלחמה, וכחטיבה מוצנחת (חיר"ם) בביצוע מבצע חטיבתי אנכי (מבצע "קינוח") - בכיבוש החרמון הסורי" (צחור, 2008, עמ' 86). אם כן היו אלה מפקדים עתירי ניסיון מבצעי, אשר פיקדו על כוחותיהם באימונים עצימים ומדמי מציאות ובלחימה. כתוצאה מכך מס הכניסה ללחימה ומחיר הלמידה בימי המלחמה הראשונים היה נמוך.

הניסיון המבצעי הוא מכפיל כוח אולם לעיתים הוא חסר, וצבאות אינם יוצאים למלחמות רק כדי להוסיף ניסיון מבצעי למפקדי השדה שלהם. כך למשל, בעשור שקדם למלחמת ששת הימים, מחלקות ופולוגות בצה"ל הסדיר (וגם לא מעט מפקדים במילואים) כמעט לא התנסו קודם לכן בלחימה של ממש. הניסיון הקרבי של חלק מהמג"דים כלל בעיקר את מלחמת סיני שנמשכה שבוע. והינה במלחמה הם פעלו היטב, עמדו במשימות והפגינו חשיבה תחבולנית, יוזמה והתקפיות. כיצד? התשובה טמונה בהכנה שקדמה למלחמה. באימונים, בהכנה המנטלית ובהבנה ובלמוד מקצוע המלחמה. יתרה מכך ניתן כמעט לנסח "כלל אצבע", ולפיו כתוצאה מפגיעה מתמשכת בתדירות האימונים ובאיכותם יחידות בכשירות מבצעית נמוכה יחוו את הקרבות הראשונים כ"טיפול בהלם", וישלמו מס כניסה יקר יחסית ללחימה.

כך אירע לחלק מיחידות המילואים במלחמות לבנון השנייה, ובהן חטיבת הצנחנים 226, אשר נפסלה מהשתתפות במבצע מוטס משום שלא תרגלה זאת באימונים בשנים שקדמו לכך. החטיבה, "למרבה האירוניה ההיסטורית, היתה הכוח המוטס בשניים מהמבצעים המוסקים המשמעותיים ביותר של צה"ל במלחמות" (שלח ולימור, 2007, עמ' 385). גם כך החטיבה היתה מהכשירות יותר מבין חטיבות המילואים במלחמה, ובסך הכול עמדה במרבית משימותיה, פגעה באויב ותפקדה היטב (עמידור, 2017, עמ' 128-129). אך סיפורה אינו שונה מהותית מסיפור המלחמה שבה הפעיל צה"ל כוחות שכשירותם נמוכה יחסית למשימות שאליהן לא התאמנו ונערכו כראוי. התוצאות היו אז לא פעם בהתאם, וכשהיחידות היו טובות יותר, נבע הדבר ברובו מאיכות האנשים והמפקדים שדבקו במשימות, ושהצליחו לבצען בזכות כישרון יותר מאשר בזכות הכשרה.

חטיבה 317 במלחמת יום הכיפורים

עם פרוץ המלחמה גויסו לוחמי החטיבה. אוטובוסים אספו את הלוחמים בנקודות איסוף ידועות מראש והביאו אותם לימ"ח של החטיבה ברמלה. ב־8 באוקטובר עלו גדודי החטיבה לרמת הגולן, אך תחילה לא נמצאה להם פעילות של ממש. לאחר ימים ספורים נשלחו שניים מגדודיה לחזית הדרום. היו אלה גדוד 469 בפיקוד ברנד, שעלה לרמה רק ב־13 בחודש וירד ממנה דרומה כעבור יומיים, וגדוד הסיוור

בפיקוד שונרי שירד דרומה כבר ב־11 בחודש (צחור, 2008, עמ' 87-90, 113). מאחר שהמפח"ט נותר בחזית הצפון, בחרנו שלא לתאר את נתיב הקרבות של שני הגדודים שלחמו בדרום. נזכיר רק כי גדוד הסיור לחם בקרבות "החוזה הסינית", ואילו גדוד 469 שימש עתודה פיקודית, צלח את התעלה ולחם נגד הקומנדו המצרי בציר "מסיכה" (צחור, 2008, עמ' 134-150).

ב־10 באוקטובר כבש גדוד 471 בסיוע טנקים את קוניטרה (צחור, 2008, עמ' 113). בהמשך, במתקפת הנגד שנערכה ב־11 וב־12 בחודש, פעל גדוד 471 תחת פיקוד חטיבת השריון 679 בפיקוד אל"ם אורי אור. על החטיבה הוטל לכבוש את הכפר חאן-ארינבה. במהלך הקרב ספג נגמ"ש מפלוגת החה"ן החטיבתית שסופח לגדוד, פגיעת טיל אר־פי־ג'י, ו־13 יושביו נהרגו. לאחר קרב השריון טיהר הגדוד את הכפר מכוחות הקומנדו הסורי ונערך להגנה על צוותי הטנקים בחניוני הלילה (אור, 2003, עמ' 186).

ב־13 באוקטובר הוטל על גדוד הצנחנים במילואים 567 לכבוש את תל שמש שבו החזיק כוח סורי שמנה שתי פלוגות חי"ר, פלוגת טנקים ופלוגת טילי נ"ט על נגמ"שים. סא"ל אלישע שלם, המג"ד, תיכנן לכבוש את התל בהתקפה שתנוע מצפון־מזרח לדרום־מערב, אולם תא"ל רפאל איתן, מפקד אוגדה 36, קבע כי עליו לתקוף מהכיוון ההפוך. למרות השינוי בכיוון ההתקפה והזמן הקצר שעמד לרשות המג"ד, הוא החליט לבצע התקפת לילה מפתיעה, ובסיוע שריון וארטילריה הוא הוביל את הצנחנים בקור רוח ובמקצועיות (קלפר, 2010, עמ' 31-32). בשל השינוי בתוכנית והזמן הקצר זיהה שלם לכל מ"פ את כיוון ההתקפה שלו ואת יעדיו. למרות השינויים הגדוד עמד במשימה וכבש את התל בהצלחה כמעט ללא נפגעים (פינקל, 2022, עמ' 150).

התקפת הלילה שבאה מכמה כיוונים הפתיעה את הסורים, והתל נכבש לפני עלות השחר. בקרב ספג הגדוד ארבעה פצועים, ואילו לסורים נהרגו כשישים חיילים ונלקחו בשבי עוד כשלושים. למחרת הדף הגדוד של שלם שתי התקפות נגד נחושות של הצבא הסורי. אלוף (מיל) גיורא איילנד העריך לימים כי לדעתו אלישע שלם: "הוא אחד המפקדים הטובים שהיו לצה"ל מאז ומעולם" (איילנד, 2018, עמ' 51-52).

בהמשך, בלילות 16 ו־17 בחודש, ביצעו גדודים 567 ו־471 פשיטות על יעדים סוריים בגזרת בית ג'אן, סעסע וכנכר. בפשיטה שביצעה פלוגה ד' מגדוד 471 בסמוך לכנכר, הושמד תול"ר (מחלקת היסטוריה, 1974, עמ' 59). ב־18 באוקטובר כבש גדוד 567 את הכפר אום בוטנה, והוא הוחלף על ידי כוח אחר כעבור כמה שעות (צחור, 2008, עמ' 114).

גולת הכותרת של מבצעי החטיבה בחזית הצפון היתה מבצע "קיננוח" לכיבוש החרמון הסורי. לאחר שנכשל הניסיון לכבוש מחדש את מוצב החרמון הישראלי ב־8 באוקטובר 1973, התגבשה בפיקוד הצפון ההבנה כי בפעם הבאה יש לכבוש גם את המוצב הישראלי וגם את מוצבי החרמון הסורי (כלומר אלו שהחזיק הצבא הסורי

ברכס בטרם המלחמה). מוצב הפיתולים ומוצב החרמון הסורי, יעדי "עוצבת הנשר", היו בגובה של כ-2,500 מטרים. בשטח היה ערוך גדוד קומנדו סורי, וגדוד קומנדו נוסף וכוח שריון היו ערוכים כתגבורת בערנה שבמורדות החרמון בצד הסורי. על כוחות החטיבה הוטל לטהר את מרחב הפעולה ולכבוש שני יעדים מבוצרים שבהם ערוך כוח מאומן וחמוש היטב (גבעתי, 2015, עמ' 290).

מסוק יסעור ממריא לאחר שהנחית צנחנים וציוד על רכס החרמון, 22 באוקטובר 1973 (באדיבות דני שלום)⁵

ב-21 באוקטובר 1973 הוטסו שניים מגדודי החטיבה, בפיקוד נדל, במסוקים לשטח הררי קשה לתנועה כדי לכבוש שני יעדים מבוצרים. מג"ד 471 סא"ל (מיל) חזי שלח כתב לימים כי "הצנחנים תיכננו את הקרב שלהם כך, שלא יעמוד מולם אויב רציני. בכוונת מכוון. לא תמיד זה מצליח. באותו לילה זה הצליח. הם קיבלו את הסיוע המאסיווי, כי הם נחתו במסוקים בעורפם של הסורים, לאור היום, במטסים, שבגלל פני השטח הקשים וגודלו של הכוח הנוחת נמשכו יותר משעתיים, אל מול פני האויב הצופה במתרחש ומרכז תגבורות, מפעיל ארטילריה וחיל-אוויר". שלח ציין כי "התיכנון של הצנחנים היה להשתמש בחיפוי ארטילרי צמוד 'עד שנריח את הריסיסים', לנוע לאט (השטח היה קשה מאוד לתנועה, שהיתה מלמטה למעלה ובגובה שהלוחמים לא היו מורגלים לנוע ולהילחם בו) ולהשתמש בהרבה אש ובלחימה מבוקרת" (שלח, 1988, עמ' 11).

⁵ מתוך: דני שלום, **מטוסים בערפל הקרב - חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים - 1973**, כרך ב', באוויר פרסומי תעופה וחלל, ראשון לציון, 2022, עמ' 1053.

תחילה כבש הגדוד בפיקוד שלח את מוצב הפיתולים. במהלך הקרב נהרג קצין, אך פלוגה ב' בפיקוד רס"ן (מיל") עוזי צור הרגה חמישה לוחמי קומנדו סורים וכבשה את המוצב. לאחר מכן הוביל כוח בפיקוד מ"פ א' סרן (מיל") שי לין את הגדוד לעבר מוצב הכוכים. הפלוגה ניהלה גם לחימה איטית מטוחים קרובים עד שכבשה את היעד ללא נפגעים, ולאחר שאנשיה הרגו 12 לוחמי קומנדו סורים (גבעתי, 2015, עמ' 291-292).

לאחר מכן כבש הגדוד בפיקוד סא"ל (מיל") שלם את מוצב החרמון הסורי, שהיה נטוש, והוזעק לסייע לחטיבת גולני שתקפה מהחזית את מוצב החרמון הישראלי. במפגן נחישות והקרבה כבשו לוחמי גולני את היעד, ועזרת הצנחנים לא נדרשה (שמשי, 2011, עמ' 76-82). בדרכם חזרה למוצב החרמון הסורי נתקלו שלם ולוחמיו, שהיו קרובים לאפיסת כוחות, בחיילים סורים שנסוגו ופגעו ברבים מהם. הקרב לכיבוש החרמון הסורי מלמד מה יכול כוח בוגר, מיומן ומאומן להשיג. החטיבה הצליחה בגלל: "התכנון הנועז, הביצוע המקצועי ובעיקר איכות הלוחמים והמפקדים ובראשם המח"ט חיים נדל והמג"דים סא"ל חזי שלח וסא"ל אלישע שלם. הצנחנים יצרו מצב שכל כוח צבאי רציני שואף אליו, בו האויב היה מופתע, מפוחד, לא ידע מהיכן יותקף ולכן רוב חייליו ברחו על נפשם" (שמשי, 2011, עמ' 84). מרכיב נוסף וחשוב בהצלחת החטיבה היה כשירותה הגבוהה למשימות דומות לזו. הכשירות נבנתה באימונים רבים על מתוויים אופרטיביים דומים בתקופה שקדמה למלחמה (בג, 2020). לאחר המלחמה נותרו גדודי החטיבה מגויסים ונטלו חלק במלחמת התשה שהתפתחה בשתי החזיתות, עד להפסקת האש ולשחרור לוחמי החטיבה. מכל האמור ניתן ללמוד כי המשימות שהוטלו על חטיבות המילואים בקרבות הבלתימה בצפון ובדרום, בפריצה לסוריה, בצליחת התעלה, בכיתור הארמייה השלישית ובכיבוש החרמון, לא נפלו מאלו שהוטלו על כוחות הצבא הסדיר. המלחמה חיזקה שוב את תלות צה"ל בכוח המילואים שלו בשעת מבחן ואת האמון שלו בו.

מלחמת יום הכיפורים הבאה - אתגרים ומענים

מן המלחמה ראוי ללמוד שורה של לקחים. אולם בטרם ננתח אותם, נבקש להמחיש מספר היבטים שהיו תקפים למלחמה ההיא, ודומה שההיערכות למלחמה הבאה מחייבת בחינה חדשה שלהם. ראשית יש לציין כי הסיבה לכך שראש הממשלה ושר הביטחון הראשון דוד בן-גוריון הגדיר את מערך המילואים כנדבך חשוב ומרכזי בתפיסת הביטחון של מדינת ישראל (גישת "הסדיר יבלום והמילואים יכריע") נבעה מן הצורך להתמודד עם בעיית יחסי הכוחות שנטו באופן מובהק לטובת מדינות ערב (בן-גוריון, 1981, עמ' 2-13). למן הקמת המדינה עמדה בבסיס תפיסת הביטחון הישראלית ההבנה שישראל תתקשה לעמוד במלחמות ארוכות, וכי יחסי הכוחות שלה ועלותו הגבוהה של צבא קבע גדול מחייבים אותה לבנות ולתחזק צבא מילואים

שבכוחו להתגייס במהירות, להעביר את הלחימה לשטח האויב ולהכריעו במהירות. המהירות, כאמור, היתה סוגיית מפתח לא פחות מהצורך במסה. יתרה מכך צה"ל ייחודי בכך שבמערך המילואים שלו מצויות חלק ניכר מעוצבות המרכיבות את כוח ההכרעה היבשתי שלו (תמרי, 2011, עמ' 161).

שנית ראוי לציין כי המלחמה, כשפרצה, התרחשה הרחק ממרכזי האוכלוסייה. איש מילואים שגויס יכול היה לצאת לקרב "בראש שקט" מתוך ביטחון שהוא, פשוטו כמשמעו, יוצא להגן על ביתו ולהרחיק ממנו את מוראות המלחמה ולא עם חשש שהוא "מפקיר" את הגזרה הביתית.

כוח מגדוד בחטיבת צנחנים מילואים 226 באימון (צילום: בועז עמידרור)

שלישית פנינת הצירים וביטחון הכוחות בשטחי הכינוס ובימ"חים. במהלך המלחמה גייס צה"ל במהירות ובקלות את אנשיו, ניידם והעבירם מחזית לחזית באין מפריע. האויב לא תקף את הימ"חים, לא שיבש את גיוס חטיבות המילואים, לא הפריע לתנועתם לעבר החזית, וככלל כוחות המילואים גם לא ספגו אש בטרם הגיעו לחזית.

רביעית ראוי לציין את כשירותם הגבוהה של אנשי המילואים. חטיבות המילואים של צה"ל התאמנו אז כחודש בשנה ללא קשר לשאלה האם היתה תעסוקה מבצעית ואם לאו. במלחמה, כתב בשעתו תא"ל (מיל) ד"ר דב תמרי: "ביחידות שבהן תנאי הקרב חייבו את דרג הפיקוד לבגרות ושיקול דעת נבון, היו לא מעט מקרים שבהם מפקדי מילואים עלו על מפקדים סדירים" (תמרי, 2011, עמ' 435).

אנשי המילואים הביאו עימם שכל ישר וסגנון פיקוד אחר מזה של מפקדי הסדיר, שכללו בתוכם זבקות חכמה במשימה. למשל, ב-18 באוקטובר עברה פלוגה ד' מגדוד 565 שבחטיבת הצנחנים מילואים 247 (כיום גדוד 71 בחטיבה 55) לפעול תחת פיקוד חטיבת השריון 460 שעליה פיקד אל"ם גבי עמיר בגדה המערבית של תעלת סואץ. המח"ט הטיל על המ"פ סרן (מיל') יצחק נודלמן לכבוש מוצב מצרי ששלט על ציר "סקרנות", ומנע מכוחות החטיבה לנוע על הציר. המ"פ תכנן לתקוף את המוצב כשהוא נעזר באש מקלעים שתיתן לו פלוגת נגמ"שים שכונתה בקשר "במבה", ובסיוע ארטילרי שכלל מיסוך עשן כבד. תחת סיוע האש והמיסוך, כך הסביר המ"פ, ינועו אנשיו רגלית ויסתערו על היעד ויכבשו אותו. המח"ט אישר את התוכנית אך הנחה שבתוך חצי שעה תתחיל הפלוגה בהתקפה. "סליחה, אני בחצי שעה לא מתכנן, מתדרך ומתחיל ללכת" (שמשי, 2005, עמ' 18-19), השיב נודלמן. המח"ט הודיע שהוא יסתדר בלעדיו, אבל המ"פ לא נבהל והזכיר לו שבלעדיו ניסה ונכשל: "אני רוצה לעשות את זה, אני יכול לעשות את זה, אבל אני רוצה ארטילריה על התעלות ביעדים ומיסוך עשן על הקו הקדמי של היעד" (שמשי, 2005, עמ' 19). המח"ט השתכנע.

הארטילריה, אגב, נלקחה מהחטיבה בטרם תקיפת המוצב, אך המ"פ נודלמן שמר על קור רוחו, הפעיל ביעילות את אש הסיוע שסיפקה לו פלוגת "במבה", הסתער בראש אנשיו וכבש את היעד. הצנחנים הרגו במוצב בלחימה מטווחים קרובים 23 חיילים מצרים. לפלוגה היה הרוג ו-12 פצועים (שמשי, 2005, עמ' 19-23). הנכונות של המ"פ להתווכח על המשימה לא נבעה מהרצון להתחמק ממנה אלא כדי לבצעה על הצד הטוב ביותר, והיא דוגמה מייצגת של אופיים של מפקדי השדה במילואים במלחמה.

יתרה מכך הפערים בתוכניות האופרטיביות ובציוד בין יחידות המילואים (בוודאי המעולות) ליחידות המקבילות בסדיר היו קטנים מאוד. בסיכום תרגיל "איל ברזל" בשנת 1972 הזהיר אלוף דן לנר, מפקד אוגדה 252 דאז, מהטלת משימת הצליחה על כוחות מילואים המאומנים לכך פחות מהסדיר (סקל, 2011, עמ' 61). בפועל את צליחת התעלה ביצעה חטיבת צנחנים מילואים 247 (כאמור, כיום חטיבה 55), בפיקוד אל"ם דני מט, במיומנות, במקצועיות ובקור הרוח שאפיינו תמיד את מיטב כוחות המילואים של צה"ל, ושאותם יש לשמר.

עתה, כעבור 50 שנים, נדרש צה"ל להיערך למלחמה שאינה רק נגד אויבים במעגל הראשון. במלחמה הבאה עלול צה"ל ללחום בחזבאללה בלבנון, בחמאס ברצועת עזה ואפשר שיתמודד עם זירות בט"פ, שלוחים איראניים בסוריה וגל טרור באיו"ש, ולצד כל אלו עליו גם לפעול במעגל השלישי הרחוק באיראן שהיא ראשית הצירים. ייתכן גם שבמלחמה תידרש ישראל להתמודד עם שלוחיה במעגל השני. זוהי "מתיחה" שמחייבת את צה"ל לבחון מחדש את האופן שבו הוא נערך לאיומים, ואת תקפות המענה שברשותו בכל הזירות.

אחד מנושאי האב הנמצאים בתוכנית הרב-שנתית החדשה שהשיק צה"ל, הוא התמרון היבשתי. התמרון, ציין הרמטכ"ל הלוי בהרצאה, אינו חיוני רק לצורכי הרתעה: "יש רמת הישגים מסוימת במלחמה שמבלי לתמרן לא ניתן להשיג אותה" (הלוי, 2023). במלחמה הבאה נוכח רמת האיום על העורף והצורך לפעול במספר זירות יידרש צה"ל לתמרן כדי לייצר תנאים למציאות משופרת בסופה. הרמטכ"ל ציין שהתמרון האפקטיבי:

נהנה ממודיעין טוב ככל שניתן. הוא נהנה מאש מדויקת. השניים האלה, מודיעין ואש, עוטפים אותו מאוד טוב, והופכים אותו לכזה שיודע הרבה יותר טוב לאן ללכת, והרבה יותר אפקטיבי בפעולה שלו. פוגש אויב שעבר כבר החלשה, והוא עצמו בנוי בצורה כזו שהוא יודע לייצר יחסי שחיקה מאוד מאוד טובים (הלוי, 2023). תמרון זה, יש בו בכדי להזכיר בכל האמור בסיוע האש את האופן שבו כבשה חטיבת הצנחנים מילואים 317 את החרמון הסורי, וכיום ניתן לבצע אותו בצורה עוד יותר מתואמת והדוקה.

אולם בשל גודל השטח בלבנון וריבוי הזירות התמרון הזה אינו יכול להישען רק על כוחות סדירים. בדומה לקו שהנחה בן-גוריון, צה"ל נדרש לסד"כ יבשתי גדול במיוחד שיאפשר לו להטיל לשדה הקרב מסה בעיתוי בכדי לבצע, לעיתים בור-זמנית, מאמצי הגנה והתקפה בזירות השונות ולהכריע את האויב. סד"כ זה מחייב כוחות כשירים היודעים לפעול לאור מודיעין ואש מדויקים וגם בלעדיהם. מכאן שהמערכה הבאה מחייבת **כוחות יבשה כשירים בסדיר ובמילואים** שיוכלו לפעול ביעילות ובאופן עצמאי יחסית כזרוע נוכח האיומים במעגל הראשון כדי לפנות חלק מהיכולות של צה"ל, במיוחד את חיל-האוויר ויכולות נוספות, לפעולה במעגלים השני והשלישי (ידעי ואורטל, 2023, עמ' 33-34).

נוסף על כך **המלחמה הבאה צפויה לכלול בתוכה איום חמור על העורף האזרחי**. מרכזי האוכלוסייה, בסיסי הצבא, כולל הימ"חים ושטחי הכינוס, עלולים להיות תחת אש. צירי התנועה, שנוכח המצב יהיו עמוסים ומאתגרים לתנועת כוחות גם כך, עלולים להיחסם בשל התפרעויות של אזרחים ישראלים. בשל כך נערך צה"ל כחלק מהמעבר משגרה לחירום להניע את כוחותיו במגוון צירים אלטרנטיביים בתוך המדינה. הוקמו גם יחידות ייעודיות לאבטחה (בוחבוט, 2023). התפרעויות אלו יאימו גם על הסדר הציבורי והביטחון האישי של התושבים בערים, והן יאתגרו עוד יותר את יכולתו של איש המילואים להתנתק ממשפחתו ולהתגייס.

לאחר שכבר יגיע איש המילואים ליחידתו ויפקיד את מכשיר הטלפון הנייד שלו, יידרשו מפקדיו לנהל את הגיוס (שעלול להיות תחת אש), תוך שהם לוחמים נגד "רב-סרן שמועתי" ונגד ידיעות על המצב בעורף, שיאתגרו את המפקדים ואת יכולתם לשלוט ולנהל את גיוס וציוד הכוחות במקביל לנוהלי קרב למשימות הצפויות. הדבר מציב בפני אנשי המילואים אתגר נוסף שעליו יידרשו להתגבר, ושעליו לא נדרשו כוחות המילואים של צה"ל להתגבר בעבר.

בכל האמור בכשירות ראוי לציין כי לאחר מלחמת לבנון השנייה יושמה בימי הרמטכ"ל גבי אשכנזי תוכנית אימונים להעלאת כשירות מערך המילואים היבשתי, אולם מאז 2010 צה"ל צמצם את אימוני המילואים. למשל, לאחר מערכת "צוק איתן" הצביע דו"ח מבקר המדינה על כשירות נמוכה בחלק ניכר מיחידות מערך המילואים בזרוע היבשה. המבקר קבע כי לצה"ל אין תקציב קשיח ומוגן מקיצוץ לאימון המילואים, והצבא אינו מקפיד על רצף אימונים בהתאם למודל האימונים בגדודים ועל מחזוריות האימון. ישנם, כך נכתב בדו"ח, פערים משמעותיים במערך האחזקה באוגדות המילואים (מבקר המדינה, 2014, עמ' 3-38). מגמה זו נותרה בעינה, זולת חריגה של עלייה בכשירות בכהונת הרמטכ"ל גדי איזנקוט (סיבוני ובזק, 2023), ולאחריה שוב זזה המטוטלת לצד השני (שוחמי, 2020). בשנתיים האחרונות, נוכח הצורך להיערך למלחמה רב־זירתית, ביקשו בצה"ל לשוב ולחזק את כשירות כוחות המילואים ביבשה. אולם נוכח מבצע "שובר גלים" שהחל במרץ 2022, נדרש צה"ל להשקיע רבות מיחידותיו בסדיר ובמילואים בתעסוקה מבצעית ביהודה ושומרון. אילוץ זה מטיל צל כבד על יכולתו של הצבא לקיים גרף אימונים סדור.

כדי להתמודד עם האתגר ראשית חובה עלינו להכיר בו. כדי שיהיה בידינו צבא יבשה כשיר שיוכל לפעול באורח עצמאי בזירה הצפונית ובחזיתות נוספות במעגל הראשון, עלינו להשקיע באימונים שיתבצעו באופן תדיר, יתרגלו קרב משולב רב־חילי ורב־זרועי ויהיו מדמי מציאות. הדבר מחייב, כמאמר תא"ל (מיל") ד"ר מאיר פינקל, תשתיות מאפשרות ורלוונטיות. אם בשנות השמונים של המאה הקודמת התמקד צבא היבשה בהבקעת המכשול ההנדסי בסוריה והקים שורה של אתרי אימונים שדימו זאת, הרי שעתה נדרש להשקיע להקים אתרים לאימון בלוחמת שטח בנוי שידמו את האתגר שבלחימה בחזבאללה ובחמאס (פינקל, 2023).

תא"ל (מיל") משה "צ'יקו" תמיר אמר בשעתו כי "ההבדל בין יחידות מוכנות ללא מוכנות היא הסוגייה המנטלית, מקצועיות ואימון מדמה או לא. המטרה כאן היא לצמצם פער לקראת מלחמה. מלחמה זה גיהינום. אי אפשר להתכונן באמת לגיהינום, אפשר רק לצמצם פערים" (בוחרוט, 2021).

צה"ל הוא באופיו צבא מיליציוני, כמאמר תא"ל (מיל") תמיר, והפתרון לפערים המקצועיים בקרב יחידות היבשה שלו, ובכלל זה כוחות המילואים, הוא "אימון למתארים מאוד ממוקדים". הקצאת כוחות, בדגש על כוחות המילואים שהזמן שהוקדש לאימונם מוגבל, לזירות ספציפיות באופן קבוע והכשרתם בהתאם, הם מענים יעילים לאתגרים שמציבה תעסוקת הביטחון השוטף ולמערכות יזומות (תמיר, 2020). בהתאם לכך יש לצייד את כוחות המילואים, לאמנם ולהפעילם במשולב עם הסדיר לאור תוכניות אופרטיביות ומשימות שניתן לבצען תוך השתחררות מסיסמאות ומאתוסים שבשמים התכוננו יחידות מילואים רבות לשלל תרחישים בצורה בינונית ומטה.

אומנם עלות התיקון בדמות אימונים אלו גבוהה, אך היא מהירה יחסית (כל

תהליך במילואים אורך זמן ממושך). עם זאת נוכח האיום אין מדובר ב"תרופת פלא". נדרשת תחזוקה מתמדת לשימור כושרן הקרבי של יחידות המילואים. המיקוד במשימה ספציפית חיוני ליכולתה של יחידת מילואים להיערך אליה בהתאם ולבנות כשירות מקצועית יחידתית. מיקוד זה יחזק בקרב היחידה ואנשיה את תחושת המסוגלות ואת האמון כי אין מתאמנים לקראת תרחיש עמום אלא לקראת משימות ברורות שהסבירות שיידרשו להן ביום פקודה גבוהה. האימון למשימות אלו, בדומה למה שנעשה בשעתו באימוני "רף פצ"ן", חייב להיות בשטח ובתרחיש מדמים ככל הניתן. אימון שאינו נכון ושאינו מקצועי, בשטח שאינו תואם את מתאר הלחימה הצפוי לכוחות, רק יגדיל את הפערים המקצועיים ויפגע ביכולתם של הכוחות לפעול בצורה מיטבית בשדה הקרב.

מפקד בחטיבת צנחנים מילואים 226 באימון (צילום: בועז עמידרור)

יתרה מכך אף שיש לתגמל בצורה הוגנת את אנשי המילואים, מיעוט קטן שנושא בנטל, הגעתם למילואים היא פועל יוצא של אמונתם כי השירות הוא חשוב ומשמעותי. **המשמעות תגיע בראש ובראשונה מעיגון יחידות המערך בתוכניות האופרטיביות של הצבא ומהפעלתן במשולב עם הכוח הסדיר ולצידו** (שלח, 2015, עמ' 211). רק באמצעות תוכניות אופרטיביות ריאליות שעל מימושן חתומות יחידות מילואים, ושהפועל היוצא שלהן הוא אימונים ייעודיים, ניתן יהיה לשכנע את אנשי המילואים שמדובר בשירות חשוב, חיוני שצה"ל אינו יכול בלעדיו, לחזק את תחושת המשמעות ולרתום את מחויבותם ונכונותם. מפקדי המילואים וחיליהם מזהים בקלות ובמהירות כל נימה של זיוף, ובאותה מידה הם יודעים מתי בצבא מתכוונים ברצינות.

גם את נושא הגיוס וההגעה לשטחי הכינוס חובה לתרגל. נוהל גיוס חירום (נג"ח) אינו מתורגל מספיק. בניגוד למציאות שפגשו אנשיו של נדל ברמלה ב-1973, או אלו של אור במחנה יפתח, הרי שהאתגר כבר אינו רק בחזית אלא בעצם ההגעה לימ"ח, בגיוס האנשים ובהצטיידותם ובתנועה לעבר שטחי הכינוס בחזית. בסופו של יום, כמאמר הקלישה, "נילחם כמו שנתאמן". ומה שלא תורגל יחייב שכר לימוד יקר ביום פקודה. עלות שניתן "להוזיל" באמצעות אימונים, שהרי גם הקלישה "זיעה חוסכת דם" הוכחה כנכונה.

לא את הכול ניתן לבנות ולהכין מראש. לא ניתן לאמן אנשי מילואים לדילמה שבה יהיו מצויים כאשר יהיו בתיהם ומשפחותיהם תחת אש, והם יידרשו בחזית

כדי לקחת חלק בפעולה שתכליתה צמצום האש הזו והפסקתה. אך ניתן לקיים הכנה מנטלית לכך באמצעות שיחות, דיון בתרחישים והעלאת דילמות אפשריות בשיח מפקדים כדי להיערך להן מבעוד מועד. גם כאן, כמו בתכנון האופרטיבי, נכון הכלל שטבע הגנרל האמריקני דווייט אייזנהאואר, ולפיו "התוכניות חסרות כל ערך, אך התכנון הוא הכל" (Eisenhower, 1957).

סיכום

50 שנים מאז מלחמת יום הכיפורים ניצב צה"ל שוב בפני האפשרות שיידרש למלחמה רב־זירתית. אז הפכו את תמונת המלחמה על פיה כוחות המילואים הכשירים, שפעלו לצד המערך הסדיר והובלו בידי מפקדים מנוסים, מאומנים וחדורי תחושת נחיצות ושליחות.

בחינה של מצב המוכנות והרלוונטיות של מערך המילואים בימינו מלמדת שכיום ניצב המערך בפני אתגרים גדולים ובהם פערי כשירות, תחושה (שגויה) של חוסר נחיצות בקרב משרתי המילואים בשל מיעוט הפעלתם במערכות השונות ובשל צמצום האימונים, וכן נוכח האיום החמור על העורף האזרחי במלחמה הבאה עם קושי לגייסם במהירות וביעילות. ישנם גם קשיים מהותיים באימון והכנה לחלק מן האתגרים.

אין בדברים בכדי לקבוע שהכול שחור ומחייב תיקון. כמה דברים נותרו כשהיו במלחמת יום הכיפורים, ויש לשומרם. כוחות המילואים ביבשה, במיוחד מפקדי המילואים, טומנים בחובם איכות כוח אדם, ניסיון, בגרות ושכל ישר ממש כפי שהיו ב־1973. הרמטכ"ל הרצי הלוי ציין לאחרונה כי במוקד התוכנית הרב־שנתית שבכוונתו לגבש יעמוד גם העיסוק בתרבות מבצעית של פיקוד משימה ובתמצית ב"אחריות ויוזמה" (הלוי, 2023). אלו קיימים בשפע במערך המילואים, ואין כמו מפקדי השדה במערך המילואים להעיד על כך. החשיבה האזרחית ותרבות "הראש הגדול" הם האתוס המוביל הדוחק בינתיים הצידה את ה"מרובעות הצה"לית". מפקדי המילואים וחייליהם מביאים אתם גישת "Can-Do" של מסוגלות וביטחון ביכולת, כמו של חשיבה יצירתית ודבקות במשימה שאופיינית לכוחות המילואים של צה"ל.

לקחי מלחמת יום הכיפורים מלמדים שהאמון במפקדי השדה ולכידות היחידות והאימונים מדמי המציאות שהתקיימו תדיר וברציפות, חשובים מהציוד בימ"ח. כיום הציוד בימ"ח טוב משהיה, אולם נדרשת השקעה ניכרת ברמת האימונים ובמשכם. על אלה יש, כמובן, להוסיף אימוני מפקדים, ימי כשירות בימ"ח תרגילי גיוס ואימוני מסגרות גדולות (גולן, 2023). יתרה מכך עוצבות מילואים "שיאומנו היטב לתפקידן ויוטל עליהן תפקיד של ממש **הן מכפיל כוח משמעותי לצה"ל**, ובעבר אף עלו בתפקודן על כוחות סדירים" (שלח, 2023).

מכאן שאת מערך המילואים יש לאמן, לצייד ולעגן בתוכניות אופרטיביות ברות מימוש לא כמהלך חד־פעמי אלא כחלק מתוכנית סדורה. ראוי לזכור את קביעתו של

תא"ל (מיל') ד"ר תמרי, לפיה: "כל אימת שבמטות הכלליים של צה"ל סברו כי ניתן להתמודד במלחמה ובמערכה על בסיס הכוח הסדיר - אם בפתירתה ואם בהמשכה - צה"ל כשל" (תמרי, 2015, עמ' 466). מכאן שבמלחמה הבאה יידרש צה"ל לכוחות המילואים, ומוטב שאלו יהיו כשירים, מקצועיים ומוכנים מנטלית למשימה.⁶

⁶ המחברים מודים לאלוף (מיל') יאיר גולן, אלוף מוטי ברוך, תא"ל (מיל') יובל בזק, אל"ם (מיל') פול לנדס וח"כ לשעבר עפר שלח על הערותיהם הטובות למאמר.

רשימת המקורות

- אור, אורי (2003). **אלה האחים שלי**. ידיעות ספרים.
- אזוב, עמירם (2011). **צליחה**. דביר.
- איילנד, גיורא (2018). **לא נרדם בלילות**. ידיעות ספרים.
- בוחבוט, אמיר (21 באפריל 2022). "אי אפשר להתכונן לגיהינום, רק לצמצם פערים": כך מתכונן צה"ל למלחמה הבאה בעזה". **וואלה!**.
- בוחבוט, אמיר (12 בינואר 2023). "כוכבי נפרד מצה"ל": "אסור לאף גורם חיצוני להתערב בקבלת ההחלטות ובערכים של הצבא". **וואלה!**.
- בינדר, שלומי (אוגוסט 2021). "מצביאותו של האלוף יצחק חופי בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים". **בין הקטבים**. גיליון 33, עמ' 6-105.
- בן-גוריון, דוד (יוני 1981). "צבא ומדינה". **מערכות**, גיליון 279-280, עמ' 2-13.
- ברטוב, חנוך. (2004). **דדו: 48 שנה ועוד 20 יום**. דביר.
- גבעתי, משה (2015). **המערכה בחרמון**. מערכות ומודן.
- הלוי, הרצי (23 במאי 2023). "הרצאת הרמטכ"ל בכנס הרצליה". **אוניברסיטת רייכמן**.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (מאי 2023). "תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטריטוריאלי". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 33-47.
- מבקר המדינה (2014). "כשירות מערך המילואים של כוחות היבשה". **דו"ח שנתי 2014**.
- מחלקת היסטוריה (31 בדצמבר 1974) "חטיבה 317 גדוד 471". **ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון**, 157/1986-276.
- סיבוני, גבי ובזק, יובל (24 בינואר 2023). "לפני שיהיה מאוחר – על המשבר במערך המילואים". **מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון**.
- סקל, עמנואל (2011). **הסדיר יבלום?** ספרית מעריב.
- עמידור, בועז (2017). **חדל אש, צה"ל, צה"ל**. מערכות ומודן.
- פינקל, מאיר (2022). "מאפייני השילוב בשדה הקרב בשנים 1967-1973". בתוך: מאיר פינקל (עורך). **התפתחות הקרב המשולב בצה"ל**. מערכות ומודן, עמ' 123-154.
- פינקל, מאיר (23 ביולי 2023). הרצאה בנושא "הכנות למלחמה בסוריה בשנות ה-80". **יום עיון בנושא בניין הכוח ללחימה**. מרכז דדו.
- צחור, יגאל (2008). **דרך נשר בשמיים**. ספרית מעריב.
- קלפר, שי (דצמבר 2010). "מנהיגות המג"ד בשדה הקרב בעבר, בהווה ובעתיד". **מערכות**, גיליון 434, עמ' 26-37.
- שוחמי, גל. (30 ביוני 2020). "עדכון ותמונת מצב מהעמ"צ מטכ"לית בראשות הרמטכ"ל בנושא חשיבות המילואים". **מסמך פנים-צה"ל**.
- שלח, חזי (27 בספטמבר 1988). "ספינקס ללא חידה". **מעריב**, עמ' 11.
- שלח, עפר ולימור, יואב (2007). **שבויים בלבנון**. ידיעות ספרים.
- שלח, עפר (2015). **האומץ לנצח**. ידיעות ספרים.
- שמשי, אלישיב (2005). **ולא אשוב עד כלותם**. מערכות.
- שמשי, אלישיב (2011). **נוע כבר, לכל הרוחות!**. מערכות ומודן.
- תמרי, דב. (2011). האומה החמושה. **מערכות ומודן**.

- Eisenhower Dwight D. (November 14, 1957), "Remarks at the National Defense Executive Reserve Conference". *National Archives and Records Service*.

-

ראיונות:

- בג, רן (2020).
- גולן, יאיר (2023).
- שלח, עפר (2023).
- תמיר, משה (2020).